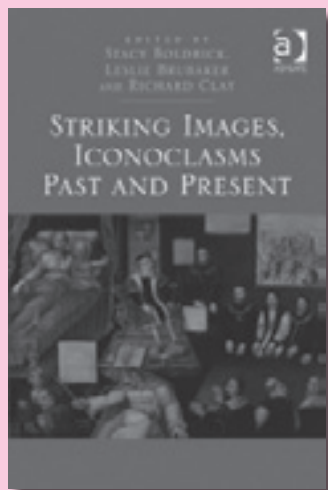

Boekbespreking

De terugkeer van de beeldenstorm

Joris Kila

Boldrick, S., L. Brubaker en R. Clay (red.) (2013) *Striking images, iconoclasm past and present*. Farnham: Ashgate. Prijs: € 98,50

Iconoclasmie betekent letterlijk het breken van beelden. In Nederland is het vooral bekend vanwege de 'Beeldenstorm', waarvan de in 1566 beschadigde beelden en muurschilderingen in de Dom in Utrecht nog steeds de gevolgen tonen. De publicatie *Striking images* komt op een moment dat Nederland weer met iconoclasmie te maken kan krijgen door de Nederlandse militair-civiele missie in Mali. Daar beschadigden of vernietigden jihadisten graftombes van soefiheiligen en ander materieel erfgoed, waaronder de beroemde manuscripten uit Timboektoe, omdat ze strijdig werden geacht met orthodox-religieuze overtuigingen.

Britse invalshoek

Iconoclasmie wordt in *Striking images* terecht ruim opgevat als kunstvandalisme: geweld tegen met identiteit verbonden objecten, sites en gebouwen, verboden op immateriële culturele uitingen en vernietiging van erfgoed tijdens conflicten worden geïdentificeerd en geduid.

Het is geen makkelijk boek. Op een niveau dat voorkennis van kunstgeschiedenis, religies en cultuurwetenschappen veronderstelt, krijgt de lezer cases en analyses voorgeschoteld. Ondanks een multidisciplinair perspectief blijven juridische en militaire invalshoeken (afgezien van de Tweede Wereldoorlog) achterwege. Vooral de afwezigheid van een juridisch kader is jammer omdat er, afgezien van het Haags Verdrag van 1954, op internationaal strafrechtelijk gebied ontwikkelingen zijn die het beschadigen van culturele eigendommen, zonder aantoonbare militaire noodzaak, strafbaar stellen. Het Haags Verdrag voorziet slechts in vervolging van officiële strijdende partijen terwijl in huidige asymmetrische conflicten veel officiële groeperingen betrokken zijn. Recente ontwikkelingen in het internationale strafrecht voorzien in mogelijke vervolgingen door het Internationaal Strafhof (ICC) in Den Haag, dat de mogelijkheid verschaft om plegers van culturele (oorlogs)misdaden op individuele criminele verantwoordelijkheid te vervolgen.

Een ander bezwaar is dat *Striking images* iconoclasmie vanuit een overwegend Britse invalshoek behandelt. Auteurs refereren vaak aan typisch Britse godsdienstige, historische en maatschappelijke omstandigheden, die kunnen afwijken van het gemiddelde Euro-

pese of westerse patroon. Dit neemt niet weg dat deze wetenschappelijk onderbouwde publicatie een overzicht presenteert van de geschiedenis en verscheidenheid van iconoclasmie. De auteurs vonden niet veel wetenschappelijke bronnen. Gamboni stelde in *The destruction of art* (1997) – een analyse over iconoclasmie en vandalisme in de westerse kunst van de Franse Revolutie tot na de Tweede Wereldoorlog – dat iconoclasmie alleen vanuit kunsthistorisch perspectief bestudeerd en verklaard kan worden. Daar is tegenin te brengen dat rebellengroeperingen tegenwoordig tijdens conflicten opgravingen en museumcollecties verstoren om aan objecten te komen die ze het land uit smokkelen voor de verkoop, om wapens en munitie te kopen. Daar zit geen kunsthistorische context of cultureel motief achter, behalve de beschadiging van de identiteit van de tegenstander. Bovendien gaat het niet alleen om kunst, de thans beschikbare literatuur laat zien dat er een verscheidenheid aan invalshoeken en interpretaties bestaat.

Vernietigd landschap

Striking images behandelt iconoclasmie vanaf de prehistorie tot en met de vernietiging van de Boeddha's van Bamyán door de Taliban. Alhoewel geschreven bronnen over de prehistorie ontbreken, valt uit opgravingen op te maken dat in bepaalde gebieden en perioden specifieke voorwerpen zoals glazen objecten bij herhaling gebroken werden op een wijze die opzet aantoonde, getuige hoofdstuk 3, 'Iconoclasm in European prehistory? Breaking objects and landscapes'. Zoals de titel aangeeft is er ook sprake van opzettelijke vernietiging van het landschap.

In alle hoofdstukken staan voorbeelden van vernietigde en beschadigde objecten. Ook nieuwere interpretaties van erfgoed als *cultural landscapes* en gedenktekens, (vernietigde) historische stadskernen (*urbicide*) en traumascape (de aanslag op het WTC in New York) komen aan bod. Noyes behandelt in hoofdstuk 10, 'Iconoclasm in the Twentieth Century', Moskou en Mekka maar refereert ook aan Bevan's concept van het (deels) uitwissen van erfgoed uit het collectieve geheugen van een groep of natie (Bevan 2006).

Daarentegen wordt nergens expliciet vermeld dat het allang niet meer alleen om kunst gaat maar om culturele eigendommen. De auteurs spreken van 'other symbolic objects'. De bredere term 'culturele eigendommen' lijkt echter meer geschikt en is de juridische term die in veel verdragen wordt gebruikt.

Betekeningen en methoden van iconoclasm worden in *Striking Images* geïdentificeerd en, indien van toepassing, geplaatst buiten de klassieke context van gebroken beelden (images). Een voorbeeld is het fenomeen *damnatio memoriae*, het ontoren van een overledene door diens herinnering uit het collectieve geheugen te verwijderen. Het is onder meer bekend uit de Romeinse en Egyptische oudheid, waar in talloze cartouches in tempelmuren namen zijn weggekrast omdat een bepaalde heerser in ongenade viel.

Onbegrip of angst

De auteurs van *Striking Images* zien een terugkerende historische drang achter het beschadigen of vernietigen van beeltenissen. Deze impuls is grotendeels gestuurd door religieuze en politieke drijfveren. Dit wordt duidelijk als de Neder-

landse Beeldenstorm van 1566 vergeleken wordt met hedendaags iconoclasm zoals de vernietigingen van soefigravtombes in Mali en Libië door jihadisten, die het vereren van menselijke gedaanten (in dit geval overleden heiligen) of afbeeldingen als heiligschennis zien. Dit strookt met de in het boek beschreven stelling dat iconoclasm kan worden begrepen als een sterke destructieve reactie op algemeen aanvaarde meningen en tradities. Het kan ook van toepassing zijn op het beschadigen van kunst die niet begrepen wordt en daardoor agressie oproept. Een voorbeeld is *Who is afraid of Red, Yellow and Blue III* van Barnett Newman. Dit schilderij uit het Stedelijk Museum in Amsterdam werd in 1986 bewerkt met een mes. De dader, een gefrustreerde kunstenaar, verklaarde dat hij abstractie in de kunst ervoer als een plaag waar hij bovendien bang voor was.

Deze bewering brengt ons bij Freedberg, die in *The power of images* (1989) betoogt dat angst de drijvende kracht is achter destructieve reacties op beeltenissen. Freedberg was overigens een van de eerste kunsthistorici die de aandacht verlegden van de objecten zelf naar de reactie van beschouwers ervan. We zien dat tijdens oproeren zonder culturele of religieuze aanleiding, bij het vernietigen van objecten. Gebeurt het in vreedstijd, dan wordt het vandalisme genoemd. In hoofdstuk 12, 'The cruel practice of art', wordt vandalisme echter uitgelegd als een concept ontstaan in de late 18de eeuw, waarin Franse revolutionairen op een grove manier objecten en ruimten als het ware herbestedden. Alhoewel de auteur deze contemplatieve en kunsthistorische

Joris Kila

is kunsthistoricus en klassiek archeoloog en promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam op een onderzoek naar de bescherming van erfgoed in de context van gewapende conflicten

benadering direct relateert door te stellen dat hedendaagse wetenschappers dit concept hebben losgelaten, legt hij de nadruk op het herbestedden c.q. wijzigen van codes die aan de basis liggen van de representatie van objecten.

Een andere benaming die in deze context in het boek opduikt is 'transformatie', al dan niet gekoppeld aan het object als een teken, bijvoorbeeld in hoofdstuk 8, 'Saint Geneviève, iconoclasm and the transformation of signs in revolutionary Paris' door Richard Clay. Hij betoogt dat transformatie ook kan worden bewerkstelligd door dingen toe te voegen in plaats van onderdelen af te breken of te wissen. De oorspronkelijke of intrinsieke bedoeling wordt daarmee gewijzigd. Graffiti kan zo als een vorm van iconoclasm verklaard worden. Om ook het hedendaagse iconoclasm als fenomeen te begrijpen en wellicht te voorkomen is dit boek een belangrijke aanvulling op de literatuur.

Literatuur

- Bevan, R. (2006) *The destruction of memory: architecture at war*. London: Reaktion Books.
- Freedberg, D. (1989) *The power of images: studies in the history and theory of response*. Chicago: University of Chicago press.
- Gamboni, D. (1997) *The destruction of art: iconoclasm and vandalism since the French Revolution*. London: Reaktion Books.
- Kila, J. (2013) 'Military involvement in cultural property protection as part of preventive conservation'. In: *Cultural heritage in the crosshairs: protecting cultural property during conflict*, 9-50.